

Georg Simmel

Peníze v moderní kultuře
a jiné eseje

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Praha 1997

Peníze v moderní kultuře*

Kdyby sociologie chtěla protikladnost novější doby – zvláště vůči středověku – postihnout nějakou formou, mohla by se o to pokusit následujícím způsobem. Ve středověku člověk závazně příslušel k nějaké obci nebo pozemkovému majetku, k nějakému feudálnímu svazku nebo k určitému cechu; jeho osobnost splyňovala s věcnými nebo sociálními zájmovými okruhy a ty opět nabyvaly svého charakteru díky lidem, kteří je bezprostředně vytvářeli. Novější doba tuto jednotnost rozbila. Na jedné straně odkázala osobnost na sebe samu a poskytla jí nesrovnatelnou svobodu pohybu, vnitřní i vnější; na druhé straně zase dala reálným životním obsahům stejně nesrovnatelnou objektivnost: v technice a v organizacích všeho druhu, ve výrobních podnicích a v jednotlivých profesích se stále více ujmají vlády inherentní zákony věci a osvobozují je od zabarvení daného individuálními osobnostmi – podobně se i náš obraz přírody snaží stále usilovněji vymýtit své antropomorfní rysy a přenechat přírodu objektivním zákonitostem. Tímto způsobem nová doba osamostatnila subjekt a objekt, aby vývoj vlastni každému z nich mohl probíhat čistším a plnějším způsobem. Naším úkolem je vyloužit, jak se obou stran tohoto diferenciálního procesu dotýká peněžní hospodářství.

* Přeloženo z něm. originálu „Das Geld in der modernen Kultur“, in: *Zeitschrift des Oberschlesischen Berg- und Hüttenmännischen Vereins*, 35, 1896.

Poměr mezi osobností a jejím majetkem vystupuje v německých dějinách až do pozdního středověku ve dvou charakteristických formách. V nejstarších dobách se s pozemkovým vlastnictvím setkáváme jako s určitou kompetencí příslušející osobnosti jako takové; pozemkové vlastnictví má svůj základ v osobní příslušnosti jednotlivce k jeho tržní obci. Již v desátém století však tato osobní povaha majetku mizí a veškerá osobní práva se naopak stávají závislymi na vlastnictví půdy. V obou formách se však zachovalo těsné lokální spojení mezi osobou a jejím majetkem. Například ve společenství poddanské obce příslušející ke dvoru, kdy k plnoprávnému členství v tomto společenství opravňovala lenní držba celého lánu, byl za člověka bez půdy považován i ten, kdo sice lán vlastnil, ale mimo svazek dvora, k němuž příslušel svou osobou. Naopak zase ten, kdo vlastnil nějaký statek v rámci obce, robotou zatížené půdy, aniž však osobně příslušel k dané obci (svobodní, měšťané, cechy atd.), musel za sebe ustanovit nějakého zástupce, který *osobně* příslušněmu pánovi pozemku vzdával úctu a převzal práva a povinnosti příslušníka dvorce.

Tuto souvislost mezi osobností a věcnými vztahy, tak jak byla příznačná pro období naturálního hospodářství, peněžní hospodářství rozkládá. V každém okamžiku vsunuje mezi osobu a pevně určenou věc zcela objektivní instanci peněz a peněžní hodnoty, instanci, která jako taková postrádá jakékoli kvality. Ta také napomáhá tomu, že osoba a majetek se navzájem vzdalují, neboť jejich vzájemný vztah činí vztahem zprostředkovaným. Dřívější těsnou sounáležitost osobního a lokálního prvku tak diferencuje do té míry, že dnes mohou v Berlíně pobírat své příjmy z amerických železnic, z norských hypoték a afrických zlatých dolů. Tato dálková forma vlastnictví, kterou dnes vnímáme jako něco samozřejmého, se ovšem stala možnou teprve tehdy, když mezi majetek a jeho vlastníka vstoupily rozdělujícím a zároveň spojujícím způsobem peníze.

Peníze tak na jedné straně vedou k divně neznámé neosobnosti veškeré ekonomické činnosti a na druhé straně k právě tak vystupňované samostatnosti a nezávislosti osoby. A stejně jako k majetku se vyvíjí i vztah osobnosti k jejímu společenství. Středověký cech v sobě zahrnoval celého člověka; cech soukeníků nebyl jen sdružením jednotlivců, kteří měli na očích pouze zájmy soukenném, společenském, náboženském, politickém a mnoha dalších ohledech. Ať se středověké sdružení seskupovalo kolem jakýchkoli odborných zájmů, žilo nicméně zcela bezprostředně ve svých členech a ti jim byli absorbováni bez vlastních práv.

V protikladu k této jednotné formě umožnilo nyní peněžní hospodářství existenci nespočetných sdružení, která buď jen vyžadují od svých členů určité peněžité příspěvky, nebo se zaměřují na čisté peněžní zájmy. Tím je na jedné straně umožněna ryzí věcnost zájmů sdružení, jejich ryze *technický* charakter, jejich oproštění od jakéhokoli osobního zabarvení, zatímco subjekt je na druhé straně osvobozen od omezujících vazeb, protože už není s celkem spojen jako celistvá osoba, nýbrž v rozhodující míře jen vydáváním a přijímáním peněz. Od okamžiku, kdy je zájem jednotlivého účastníka možné vyjádřit v penězích, ať už bezprostředněji, či méně přímou formou, vsunují se peníze jako jakási izolační vrstva mezi objektivní celek daného sdružení a subjektivní celek osobnosti – stejně jako se vsunuly mezi majetek a vlastníka – a oběma poskytují v jejich vzájemném vztahu novou samostatnost a schopnost rozvoje. Vrchol tohoto vývoje představuje akciová společnost, jejíž činnost je ve vztahu k jednotlivému akcionáři zcela objektivní a není ničím ovlivňována, zatímco akcionář není ze své strany na sdružení účasten svou osobou, nýbrž pouze určitou peněžitou částkou.

Touto neosobností a bezbarevností, která je penězům v protikladu ke všem specifickým hodnotám vlastní a během kulturního vývoje se musí neustále stupňovat, pro-

tože se penězi musí vyvažovat stále více a stále rozmantějších věcí, touto absencí vlastního charakteru nám peníze prokázaly nezměrné služby. Daly tak totiž vzniknout společně založené činnosti takových jednotlivců a takových skupin, které ve všech ostatních věcech ostře zdůrazňují svoji vzájemnou nezávislost a zdrženlivost. U životních obsahů, které jsou přístupné sdružování, se tak razi zcela nová linie. Uvedu tu jen dva příklady, jež podle mého mínění správně charakterizují onu jemnou hranici mezi spojením zájmů na jedné straně a jejich oddělením na straně druhé, kterou umožňují peníze.

Po roce 1848 se ve Francii vytvářely syndikáty dělnických sdružení z téhož oboru, a to tak, že každé sdružení odesílalo syndikátu svůj nedělitelný fond, čímž vznikla nedělitelná společná pokladna. Ta měla umožnit zejména nákupy ve velkém, poskytovat půjčky atd. Účelem těchto syndikátů nemělo ale v žádném případě být to, aby se podnikatelská sdružení snad spojila ve sdružení jediné, nýbrž přepokládalo se, že každé z nich si zachová svoji specifickou organizaci. Tento případ je tak příznačný proto, že v té době zakládali dělníci svá sdružení s opravdovou vášní. Jestliže tedy výslovně odmítli splynutí, které se tu v takové míře nabízelo, museli pro tuto vzájemnou zdrženlivost mít obzvlášť pádné důvody – a zároveň nalezi ve společném vlastnictví čisté peněžního kapitálu možnost, jak efektivně uplatnit onu nicméně existující jednotu svých zájmů.

Dalším příkladem jsou úspěchy Spolku Gustava Adolfa, velkého společenství pro podporu evangelických sborů nalézajících se v tisíci, jež by nebyly bývaly možné, kdyby objektivní charakter peněžních příspěvků nesmazal konfesijní rozdíly mezi přispívajícími; protože ale tento společný výtvor luteránů, reformovaných a unitářů – kteří by se nedali pohnout k žádnému jinému společnému projektu – byl takto umožněn, sloužil jako ideální spojovací článek a posílil mezi všemi zúčastněnými pocit, že patří přece jen k sobě.

Obecně je možné říci, že odborový svaz, tento druh organizace středověku naprosto neznámý, který spojuje neosobní složku jednotlivců k určité akci, byl i se svými obrovskými úspěchy umožněn teprve penězi, jež nás naučily až dosud jediné možnosti sjednocení. Kdy zůstává absolutně zachováno všechno osobní a specifické – takové formě sjednocení, která je pro nás dnes už naprosto samozřejmá, přitom však představuje jednu z největších proměn a stupňů kulturního pokroku.

Když tedy zehráme na separující a odcizující působení peněžního styku, neměli bychom nicméně všeobecně zapomínat na následující skutečnosti. Tím, že je nutné peníze proměnit, a tak za ně získat konečné a konkrétní hodnoty, vytvářejí mezi členy téhož ekonomického okruhu mimořádně silnou vazbu; právě proto, že nemohou být bezprostředně spotřebováni, odkazují na jiné jednotlivce, od nichž můžeme za peníze získat to, co má být skutečně spotřebováno. Moderní člověk je tak závislý na mnohem větším počtu dodavatelů a nákupních zdrojů než starogermánský plně svobodný muž nebo pozdější poddany; jeho existence v každém okamžiku závisí na stovkách spojivosti založených na peněžních zájmech, bez nichž může dále existovat právě tak málo jako prvek nějaké živého stvoření, který byl vyřazen z koloběhu jeho stav.

K tomuto prolínání a srůstání moderního života vede především naše dělba práce, která ve stavu naturální směny zjevně nemohla překročit své nejskromnější počátky. Neboť jak měli lidé vzájemně poměřovat hodnoty jednotlivých produktů, dokud tu pro nejrůznější věci a kvality neexistovalo žádné společné měřítko hodnoty? Jak měla směna probíhat hladce a snadno, pokud tu dosud nebyl žádný směnný prostředek, který by mohl vyrovnat každý rozdíl, prostředek, v němž by se jakýkoliv produkt dal proměnit a jenž by se naopak sám též dal proměnit v jakýkoliv produkt? Tím, že takto umožňují dělbu produkce, peníze lidí nevyhnutelně vzájemně spojují, neboť každý nyní pracuje pro druhého a teprve práci

všech vzniká komplexní ekonomická jednotka, která doplňuje jednostranný výkon jednotlivce.¹ A tak jsou to nako- nec peníze, které zakládají mezi lidmi nesrovnatelné víc vazeb, než jich kdy existovalo v dobách feudálních svaz- ků či sverolného sjednocování, tak nezměrné velebených romantickými hasateli sdružování.

A peníze konečně vytvořily pro všechny lidi tak širokou rovinu společných zájmů, jaká v dobách naturálního ho- spodářství absolutně nebyla možná; připravily půdu pro bezprostřední vzájemné porozumění a přinesly rovnost pravidel, jež zřejmě mimořádnou měrou přispěla ke zro- du oné líceměrné podoby *ušeobecné lidského*, která od minulého století hraje tak velkou úlohu v kulturních a sociálních dějinách – podobně jako se vynořila i v kultuře římské říše, jakmile se v ní plně ujalo peněžní hospodář- ství.

Ale stejně jako vedly peníze – jak zajiště vysvětí už z to- ho, co jsme řekli – obecně k tomu, že vznikl zcela nový poměr mezi svobodou a vázaností, mělo ono už zdůrazně- né těsné a nevyhnutelné vzájemné spojení, k němuž je- jich zásluhou dochází, i ten pozoruhodný důsledek, že se na druhé straně otevřel široký prostor individualitě a po- citu vnitřní nezávislosti. Neboť člověk žijící v onech dřívě- ších ekonomických epochách byl sice v poměru vzájemné

¹ Dělnu práce podporuje i peněžní odměna, protože peníze se zpravidla platí pouze za určitý jednostranný výkon: tento abso- lutní peněžní ekvivalent, postřádající veškeré kráľity, odpovídá pouze objektivnímu individuálnímu produktu, odloučenému od osobnosti. Za celého člověka se vši jeho mnohostrannosti se – tam, kde neexistuje otroctví – žádné peníze nevydávají; vydávají se naopak jen za výkon založený na dělbě práce. Proto musí ruku v ruce s rozšiřováním peněžního hospodářství postupovat i zdo- konalování těchto výkonů. Tímto faktem se mimochodem vysvět- lují i nedostatký a rozpory v moderním postavení domácních slu- žebných osob: neboť zde se dosud za peníze skutečně kupuje ce- lý člověk s veškerými svými funkcemi.

závislosti k daleko menšimu okruhu lidí, ti však byli a zůstávali determinováni individuálně, zatímco my jsme dnes sice mnohem závislejší na dodavatelé obecné, jed- notlivce však často a podle libosti střídáme; na jakémko- liv *určitém* dodavatelé jsme mnohem nezávislejší. Právě ta- kový vztah musí vést k silnému individualismu, neboť tím, co lidi navzájem odcizuje a každého odkazuje jen na jeho vlastní osobu, není izolovanost od ostatních, nýbrž vztah k nim, při němž je lhostejné, o koho právě jde, tedy jejich anonymita, nepřihlížení k jejich individualitě. Opro- ti dobám, kdy každý vnější vztah k druhým měl zároveň osobní charakter, peněžní hospodářství v souladu s naší charakteristikou nové doby umožňuje, že se jasněji vzá- jemně odděluje objektivní ekonomická činnost člověka a jeho individuální profil, jeho nejvládnější Já, které se nyní z oněch vnějších vztahů zcela vytrácí a může se z nich více než kdykoliv dříve jakoby stáhnout do svých nejnižších vrstev.

Proudy moderní kultury se rozlévají dvěma zdánlivě protichůdnými směry: na jedné straně směrem k niveli- zaci, k vyrovnání, k vytváření stále rozsáhlejších sociál- ních okruhů tím, že se za stejných podmínek spojuje i to nejnižší, a na druhé straně směrem k rozvinutí toho nejindividuálnějšího, k nezávislosti osoby, k jejímu auto- nomnímu utváření. A oba směry se zakládají na peněž- ním hospodářství, jež na jedné straně umožňuje zcela všeobecný, všude stejnoměrné působící zájem, poskytuje prostředek ke vzájemnému spojení a dorozumění, a na druhé straně dovoluje osobnosti maximálně vystupňova- nou míru rezervovanosti, individualizace a svobody.

Tento poslední závěr si ještě vyžaduje důkaz. To, že je jednotlivé výkony možné vyjádřit a kompenzovat penězi, počítuje každý jako prostředek a oporu osobní svobody. Klasické římské právo například určovalo, že ten, kdo je zavázán k určité platbě, může i proti vůli oprávněného recipienta odmítnout její úhradu v naturálních s tím, že splatí její hodnotu v penězích. Tím byla dána záruka, že

veškeré osobní závazky bylo možné vykoupit penězi, a díky tomu bylo ono ustanovení označeno jako *Magna charta* osobní svobody v oblasti soukromého práva.

Ve stejném směru probíhalo často i osvobozování poddaných. Poddanští řemeslníci u středověkého panského dvora dosahovali například často svobody tak, že jejich povinnosti byly nejprve omezovány, později specifikovány a nakonec přeměněny v peněžitou dávkou. Za pokrok směrem ke svobodě se například pokládalo, když se anglickým hrabstvím od třináctého století povolovalo, že směla své závazky, které se týkaly dodávání vojáků a dělníků, nahradit peněžními platbami. Mezi ustanoveními Josefa II., jimiž se snažil dosáhnout emancipace rolníků, bylo jedním z nejdůležitějších to, podle něhož své robotní povinnosti a platby v naturálních mohli splácet v peněžních dávkách. Nahrazení daného úkonu peněžitou dávkou uvolňuje osobnost ze specifického područí, v němž se díky onomu úkonu nalézala: druhý tedy už nemá nárok na bezprostřední osobní úkon, nýbrž pouze na jeho neosobní výsledek; při placení penězi nedává už osobnost sama sebe, nýbrž něco, co je oproštěno od jakéhokoli vnitřního vztahu k individuu.

Ale právě z tohoto důvodu může nahrazení nějakého úkonu penězi mít i ochromující dopad. Že spojenci Athén byli zbaveni svých práv, mělo svůj počátek v tom, že své kontingenty lodí a posádek nahradili peněžními poplatky Athénám. Toto zdánlivé osvobození týkající se závazku ve větší míře osobního v sobě nicméně obsahovalo i to, že rezignovali na vlastní politickou aktivitu, na význam, na nějž si lze činit nárok jen na základě nějakého specifického výkonu a rozvinutí reálných sil. Na jedno se při stále intenzivnějším peněžním hospodářství tak často zapomíná: že v povinnostech, z nichž se člověk vykupuje, často dosud tkvějí i určitá méně zjevná práva a významy, jichž se vzdává zároveň s oněmi povinnostmi.

A stejně jako má dvoji důsledek dávání peněz, má dvoji důsledek i jejich přijímání, prodej. Na jedné straně je pře-

měna nějakého drženího statku v peníze poctována jako osvobození. Pomoci peněz je možné hodnotu daného objektu přelit do jakéhokoli jiné formy, zatímco předtím byla připoutána k této jediné formě; s penězi v kapse jsme svobodni, zatímco dříve nás daný předmět činil závislými na podmínkách svého uchovávání a zužitkování. Ale jak často s sebou právě tato svoboda přináší i bezobsažnost života a rozměnění jeho podstaty! Proto totéž zákonodárství minulého století, které předepsalo zmíněnou peněžitou kompenzaci rolnických povinností, zakázalo zároveň vynucené odkupování půdy rolníků. Zdálo se sice, že rolníkovi se neděje žádné bezpráví, když jeho pán za přiměřenou cenu odkoupí jeho práva na půdu (aby jí připojil k polnostem panského statku); pro rolníka ale v sobě půda měla ještě něco zcela jiného než pouhou hodnotu určitého majetku; poskytovala mu možnost užitečné činnosti, byla středem jeho zájmů, směřovatelným životním obsahem, který ztratil, jakmile místo půdy vlastnil jen její hodnotu v penězích. Časté odkupování půdy rolníků v minulém století jim sice dalo momentální svobodu, vzalo jim však něco, co nelze penězi vyvážit, co svobodě teprve dává její cenu – pevný objekt osobní aktivity.

To je opět povážlivý moment kultury orientované na peníze, jakou představuje například kultura pozdních Athén, pozdního Říma nebo kultura moderního světa: díky skutečnosti, že se stále víc a víc věci platí penězi, že jsou pro nás penězi dosažitelné, a že peníze tak vystupují jako jakýsi konstantní pól v toku jevů, přehlížíme až příliš často, že i objekty ekonomického styku mají jisté stránky, jež nelze penězi vyjádřit; příliš lehce uvěříme tomu, že v jejich peněžité hodnotě vlastnime jejich přesný, plný ekvivalent. V tom jistě spočívá i hluboká příčina problematického charakteru, neklidu a neuspokojenosti naší doby. Kvalitativní stránka objektů ztrácí vinou peněžní ekonomiky svůj psychologický akcent, trvale zádouci oceňování podle peněžní hodnoty vede k tomu, že ta se nakonec jeví jako jediné platná; stále rychleji v živo-

tě pomijíme onen specifický, ekonomický nevyjádřitelný význam věci, který se nám za to jakoby mstí jen nejasnými, tak velice moderními pocity: že jádro a smysl života nám znovu a znovu uniká mezi prsty, že chvíle definitivního uspokojení jsou stále fidiši, že veskeré usilování a shon ve skutečnosti nestojí za to. Nechci tvrdit, že naše epocha je už veskrze v takovém duševním stavu; kde se mu však blíží, jistě to souvisí s postupujícím překryváním kvalitativních hodnot hodnotami kvantitativními, zájmem o pouhé „více nebo méně“ – protože konečné uspokojení nám přece přináší pouze hodnoty první.

I věci samy jsou svou ekvivalencí s tímto směnným prostředkem, platným podle libosti pro cokoli, v jistém vyšším smyslu skutečně znehodnoceny. Peníze jsou „vulgární“, protože jsou ekvivalentem pro cokoli: vznesené je jen to, co je individuální; co je rovné mnohemu, je rovné i tomu nejnižšímu, a na úroveň nejnižšího proto stahuje i to nejvyšší. To je tragika každé nivelizace: ta vede přímo tam, kde se nalézá nejnižší prvek. Neboť to, co je nejvyšší, může k němu vždy klesnout: všechno nízké nemůže však téměř nikdy vystoupit k nejvyššímu. Nejvlastnější hodnota věci tak trpí jednostrannou přeměnitelností i těch nejheterogennějších prvků v penize; právem proto řeč označuje to, co je zcela jedinečné a vynikající, jako něco, co se nedá „ničím zaplatit“.

„Blazeovanosť“ našich zámožných vrstev je jen psychologickým odrazem této skutečnosti. Protože mají nyní v rukou prostředek, jímž si navzdory jeho bezbarvé a trvalé uniformitě mohou koupit ty nejrozmanitější a nejneobvyčejnější věci, protože otázka, zač něco stojí, je zatlacována do pozadí otázkou, kolik to stojí, nutné se postupně vytrácí jemný cit pro specifické a zcela individuální půvaby věci. Blazeovanosť spočívá právě v tom, že na jednotlivé odstíny a zvláštnosti objektů už nereagujeme s příslušně nuancovaným citěním, nýbrž všechny je vnímáme v uniformním, a proto matném tónu, neschopným žádného výrazného výkvyvu.

Právě tímto charakterem, jehož peníze nutně nabývají tím víc, čím víc věci vyvažují – tedy úměrně rozvoji kultury –, ztrácejí v jistých vyšších ohledech význam, který měly dříve: zužila se například sféra peněžních pokut. Starogeránské právo usmířovalo penězi i nejtěžší zločiny, až po vraždu. Veřejné pokání v kostele mohlo být od sedmého století nahrazeno penězi, zatímco moderní právní systémy omezují peněžité trest na relativně lehké přestupky. To však není znakem klesajícího, nýbrž vzrůstajícího významu peněz: právě proto, že nyní kompenzují o tolik více věci, a jsou tudíž tím bezbarvější a bezvýraznější, nemohou už sloužit ke kompenzaci ve zcela zvláštních a výjimečných případech, které se dotýkají nejnižších a nejpodstatnějších stránek osobnosti; morálně náboženské požadavky, na nichž se zakládalo veřejné pokání, přestaly peníze kompenzovat nikoli navzdory tomu, že je za ně možné mít téměř všechno, nýbrž právě proto, že to je možné.

V tomto bodě se příznačně stýkají dva hlavní proudy dějinného vývoje. Mohla-li být vražda v primitivní společnosti odčiněna penězi, znamenalo to na jedné straně, že se dosud tolik nezdůrazňovala hodnota individua jako takového, že nebylo dosud vnímáno jako něco natolik s ničím nesrovnatelného a nenahraditelného, jako tomu je v pozdějších dobách, kdy jednotlivce vystupuje ze skupiny mnohem výraznějším a individualizovanějším způsobem; na druhé straně to však znamená, že peníze se dosud nestaly tak indiferentní věci, že doposud neztratily veškerý kvalitativní význam. Pokračující diferenciace lidí postupuje paralelně se stejně rychle vzrůstající indiferentností peněz a výsledkem je, že odčinění vraždy penězi se stává nemožnou věcí.

Podobným směrem jako toto opotřebení a deteriorace peněz vede i druhý mimořádně důležitý důsledek převažujícího peněžního systému: peníze, pouhý prostředek k získání jiných statků, začínají být vnímány jako samostatný statek; zatímco veškerý jejich význam tkví v tom,

že jsou jen určitým přechodem, článkem v řadě, která vede k nějakému konečnému účelu a požitku – je tato řada na tomto stupni psychologicky přerušena a vědomí účelu se zastavuje u peněz. Protože většina lidí se po největší část svého života musí zaměřovat na získávání peněz jako na nejbližší cíl svého usilování, vzniká představa, že veškeré štěstí a veškeré konečné životní uspokojení je pevně spjata s vlastním určitě sumy peněz: a ty se tak z pouhého prostředku a předpokladu vnitřně mění v konečný účel. Když je však cíle dosaženo, dostavuje se nescetněkrát ona smrtelná nuda a zklamání, jež nejnápadněji vystupuje u obchodníků, kteří se po uspořeni určité částky peněz stáhli do ústraní a žijí jako rentiéři: když odpadnou okolnosti nutící k tomu, že hodnotové vědomí se koncentruje na peníze, odhaluje se pravá povaha peněz jako pouhého prostředku, který se stává neužitečným a neuspokojivým, jakmile je život odkázán pouze na něj – peníze jsou totiž jen jakýmsi mostem ke konečným hodnotám a na mostě se nedá bydlet.

Toto překrytí účelů prostředky je jedním z hlavních rysů a hlavních problémů každé vyšší kultury. Její podstatu spočívá totiž v tom, že v protikladu k primitivním poměrům nejsou už zámeny lidí jednoduché a na první pohled zřejmé, nýbrž postupně se stávají tak obtížnými, komplikovanými a vzdálenými, že pro jejich uskutečnění je zapotřebí mnohačetné struktury prostředků a aparátů, mnohastupňové, oklikou vedoucí cesty přípravných kroků. Ve vyspělejších poměrech může sotvackdy vést k cíli už první krok, a nejenže je třeba nějakého prostředku, ale ani ten dost často není dostupný přímo; musí tu být celé množství prostředků, které se vždy navzájem podepírají a které nakonec vyústí v konečný účel. O to blíže je však nebezpečí, že v tomto labyrintu prostředků uvážneme a na konečný účel zapomeneme. Čím je technika ve všech oblastech života – představující v podstatě systém pouhých prostředků a nástrojů – spleťtější, umělejší a členitější, tím je sama ve stále větší míře počítová-

na jako konečný účel, sám o sobě uspokojující, o kterém se už nevyšlovují žádné další pochybnosti.

Zde má svůj původ stabilita vnějších zvyklostí, jež původně byly jen prostředkem sloužícím určitým sociálním účelům, nyní však trvají dál jako autonomní hodnota, jako samy sebe opodstatňující požadavky, zatímco původní účely byly už dávno zapomenuty nebo se staly čímsi iluzorním. Moderní doba, a zdá se, že obzvlášť doba největší, je prostoupena pocitem napětí, očekávání, nevyřešeného tlaku, jako by to hlavní, konečné – skutečný smysl a ústřední bod života a věci – mělo teprve přijít. To je jisté citové vyústění onoho převládnutí prostředků, onoho nutkání naší komplikované životní techniky vytvářet prostředek za prostředkem, až posléze vlastní účely, jimž měly tyto prostředky sloužit, ustupují v horizontu vědomí dál a dál, až nakonec za ním zcela mizí. Žádný prvek však nemá na tomto procesu rozsáhlejší podíl než peníze, žádný objekt, který má hodnotu jen jako prostředek, nikdy tak výrazně, tak dokonale a s takovými důsledky pro celkový stav života nepřerostl v cíl veškerého usilování, který – zdánlivě nebo skutečně – uspokojuje sám o sobě.

Centrální postavení, jež peníze zaujímají díky obrovskému rozšíření okruhu objektů, jichž lze jejich pomocí dosáhnout, se individuálně promítá do mnoha charakteristických rysů moderního života. Peníze posunuly do mnohem těsnější, svůdnější blízkosti jednotlivce šanci na plnější uspokojení jeho přání. Nabízí se možnost získat takřkajíc jednou ranou cokoliv, co se vůbec jeví jako žádoucí. Peníze vsunují mezi člověka a jeho přání jakýsi zprostředkující stupeň, jakýsi usnadňující mechanismus, a protože dosáhne-li tohoto jednoho prvku, může dosáhnout i nespočetně mnoha jiných věcí, vzbuzují peníze iluzi, že všech těchto dalších věcí je možné dosáhnout snadněji než jindy. Čím blíže je však štěstí, tím více roste touha po něm. Nejzavětší touhu a vášně totiž nezbuzuje to, co je nám absolutně vzdáleno a odepřeno, nýbrž něco, co nemáme, a přitom se zdá – jak se to děje právě díky

peněžní organizaci –, že chvíle, kdy to budeme mít, je blíž a blíž.

Nesmírná touha moderního člověka po štěstí, jak nachází svůj výraz u Kanta neméně než u Schopenhauera, v sociální demokracii neméně než ve stále sílící amerikanizaci naší doby, je zřejmě živena touto mocí a úspěchem peněz. Ona specificky moderní „žádostivost“ tříd i jednotlivců, at ji už zatracujeme, nebo vítáme jako stimulůs kulturního vývoje, tu mohla vyrůst proto, že je zde nyní heslo, jež v sobě koncentruje všechno žádoucí, že je tu jakýsi ústřední bod, který stačí jen získat – podobně jako kouzelný klíč v pohádce – a on nám pomůže dosáhnout všech životních radostí. Peníze se tak stávají – a to je velice významné – oním absolutním cílem, o nějž lze v zásadě usilovat v kterémkoliv okamžiku, na rozdíl od konstantních cílů, z nichž žádný není předmětem naší touhy a usilování v každém jednotlivém okamžiku. To dává modernímu člověku trvalý popud k činnosti; má nyní cíl, který jako *pièce de résistance* nastupuje ihned, jakmile mu ostatní cíle ponechají prostor – potenciálně je vždy přítomen. Proto onen nekliš, horečnost, tempo moderního života neposkytující oddych, jemuž je v podobě peněz dáno jakési nezastavitelné kolo, které číhne ze života *perpetuum mobile*.

Schleiermacher na křesťanství vyzdvihuje, že poprvé učinilo zbožnost, touhu po Bohu, trvalým stavem duše, zatímco v dřívějších formách víry byla náboženská náлада vždy spojena s určitou dobou a místem. Podobně je i touha po penězích trvalým stavem, který je při zavedeném peněžním hospodářství duši vlastní. Psycholog proto naprosto nemůže přejít bez povšimnutí často se ozyvající nářky, že peníze jsou Bohem naší doby. Může se u nich ovšem pozastavit a odhalit mezi oběma představami významné vztahy, právě proto, že výsadou psychologie je, že se nemůže dopustit rouhání. Myslenka Boha má svůj hlubší základ v tom, že veškeré rozmanitosti a protiklady života v něm dospívají k jednotě, že – podle slov Mikuláše

Kusánského, onoho pozoruhodně moderního ducha ze sklonku středověku – Bůh je *coincidentia oppositorum*. Tato představa, že veškeré cizí a neusmířitelné stránky bytí nalézají v Bohu svoji jednotu a harmonii, byla zdrojem klidu, jistoty a všezahrnujícího bohatství citů, které je spjata s představou Boha a s tím, že jej máme!

Pocty, které vzbuzují peníze, s tím ve své sféře mají nepochybně jistou psychologickou podobnost. Tím, že se ve stále větší míře stávají absolutně postačujícím výrazem a ekvivalentem veškerých hodnot, vznášejí se ve zcela abstraktní výši nade vši širokou rozmanitostí objektů, stávají se jakýmsi středem, v němž i ty nejprotichůdnější, nejčistější a nejvzdálenější věci nalézají společný základ a navzájem se dotýkají; peníze nám tak ve skutečnosti poskytnou též onu možnost povznést se nad jednotlivosti, onu důvěru v jejich srchovanou moc jakožto v moc jakéhosi nejvyššího principu, který nám v každém okamžiku může poskytnout ono jednotlivé a nižší, jež se v ně jako by může proměnit. Tento pocit jistoty a klidu, jaký dává vlastnění peněz, toto přesvědčení, že v podobě peněz máme v rukou jakýsi průsečík veškerých hodnot, představuje je takto v rze psychologickým smyslu, z hlediska takřka-jíc formálního, ono tertium comparationis, které hlouběji zdůvodňuje i nářky na peníze jako na Boha naší doby.

Ze stejného zdroje vyplývají i jinak zaměřené a méně bezprostřední rysy moderního člověka. Peněžní hospodářství s sebou nese nutnost neustávajících matematických operací v každodenním provozu. Život mnoha lidí je vyplněn takovýmto určovaním, zvažováním a propočítáváním, redukováním kvalitativních hodnot na hodnoty kvantitativní. To jistě přispívá k racionální, kalkulačnické povaze nové doby ve srovnání s impulzivnějším, na celek orientovaným a emocionálním charakterem epoch dřívějších. Pronikající peněžní hodnocení tak muselo do životních obsahů všeobecně vnést mnohem více přesnosti a pevných hranic, které lidi naučily každou hodnotu určovat a specifikovat až po halděrové rozdíly.

Kde jsou věci myšleny ve svém bezprostředním vzájemném vztahu – kde tedy nejsou redukovány na svého společného jmenovatele, na peníze –, tam dochází k mnohem většímu zaokrouhlování, jednotka se staví proti jednotce. Exaktnost, striktnost a přesnost v ekonomických životních vztazích, která se přirozeně odráží i v dalších životních obsazích, se rozvíjí ruku v ruce s šířením peněžního systému – nikoliv ovšem ku prospěchu uslechtlého stylu života.

Ve stejném směru působí i stále hojnější používání malých peněžních jednotek, svedčící o šíření peněžního hospodářství. Až do roku 1759 nevydávala anglická banka žádné bankovky v hodnotě nižší než 20 liber šterlinků. Od té doby však šla dohů až na 5 liber. A co je ještě pozoruhodnější: až do roku 1844 obíhaly bankovky v průměru 51 dnů, než byly rozmeněny v drobnější peníze, naproti tomu v roce 1871 obíhaly už jen 37 dnů – během 27 let tedy vzrostla potřeba drobnějších peněz téměř o čtvrtinu. Skutečnost, že každý má v kapse nějaké drobné peněžní částky, za něž si – a často jen z okamžitého rozmaru – může koupit všelijaké malíčkosti, zjevně vyvolala k životu průmyslová odvětví, která z těchto možností žijí. To, a vůbec možnost dělení peněz v ty nejmenší částky, nesporně přispívá k jisté malosti stylu ve vnějším, zejména estetickém utváření moderního života, k rostoucímu počtu trivialit, jimiž ověřujeme svůj život.

A oně přesnosti a exaktnosti – analogické tak trochu přesnosti kapesních hodinek –, kterou rozšíření peněžního systému vdechlo vnějším mezilidským vztahům, v etické sféře naprosto neodpovídá vyšší vnitřní svědomitost. Svým čistě objektivním a indiferentním charakterem, díky němuž se zcela stejně a bez jakéhokoli vnitřního vztahu nabízejí k nejušlechtlejším stejně jako k nejnižším činům, peníze svádějí naopak k jisté lehkomyšlnosti a neuváženosti jednání, již při jiném než čistě peněžním zřeteli určovaném jednání brání často vnitřní struktura daných objektů a individuální vztah jednajících jedince k nim.

Tak se i lidé, kteří jsou jinak osobně poctiví, podíleli na nejnekalejším „gründerství“ a mnoho lidí si bude počínat méně svědomitě a dvojnásobně spíše v ryze peněžních záležitostech, než aby se dopustili něčeho morálně pochybného v jiných ohledech. Na výsledku, jehož se nakonec dosáhneme, na penězích, není vidět nic z jejich původu, zatímco jiné formy majetku a jiné situace v sobě díky tomu, že jsou individuálnější a po kvalitativní stránce bohatší, stopy svého původu nesoou buď objektivně, nebo psychologicky; můžeme jej na nich vidět, více na něj upomínají. Jestliže však nějaký čin už vyústil do velkého peněžního oceánu, nelze jej v něm již rozpoznat, a co z tohoto oceánu vytěká, nemá v sobě už nic z povahy jeho přítoku.

Vrátím se nyní od těchto individuálních důsledků peněžního oběhu zpět a uvedu závěrem jednu zcela obecnou poznámku o jeho poměru k hlubším rysům a motivům naší kultury. Kdybychom našli odvalu a pokusili se charakter a velikost novodobého života shrnout jedinou formulí, mohla by zniť tak, že obsahy poznání, jednání a formujících se ideálů jsou ze své pevné, substantiální a stabilní formy převáděny do stavu vývoje, pohybu a labilitý. Každý pohled na osudy těchto obsahů, odvíjející se před našimi zraky, zcela jasně ukazuje, že v jejich utváření je patrná následující linie: vzdáváme se absolutních pravd, které by odporovaly veškerému vývoji, a rádi vystavujeme své poznání neustálému přetváření, rozmnožování a korekturám – ono ustavivé zdírazňování empirie ve všech oblastech neznamená přece ve skutečnosti nic jiného. Jednotlivé druhy organismů nepředstavují už pro nás věcné myšlenky Stvořitelovy, nýbrž průchozí body vývoje spějícího k Nekonečnu. Až k nejnižším neživým formám na jedné straně a k nejvyšším duchovním útvarům na straně druhé se šíří tatáž tendence: moderní přírodověda nás učí tomu, že strnulost hmoty rozkládáme v neustávající vír nejmenších částicék; jednotné ideály dřívějších dob, ve svých základech zcela pomíjející veškerou proměnlivost a rozpornost věcí, pozná-

vámě v jejich závislosti na dějinných podmínkách, v jejich přizpůsobování všem změnám těchto podmínek. Uvnitř sociální skupiny se víc a víc stírají pevné hranice, je prolamována strnulost kastovním duchem nesených a stavovských vazeb a tradic – at už je to požehnáním, či zkárou – a osobnost může procházet proměnlivou rozmanitostí životních situací, a přitom v sobě zrcadlit takřka-jíc *panita rhei* věci.

Do tohoto rozsáhlého a jednotného životního procesu, který duchovní a sociální kultura nové doby staví do tak příkrého protikladu vůči středověku stejně jako vůči starověku, se včleňuje vláda peněz, nese její a je jim nesená. Tím, že věci nalézají svůj ekvivalent ve zcela bezbarvém smněném prostředku stojícím mimo jakoukoli specifickou určenost, tím, že se v každém okamžiku za takový prostředek směňují, obrušují se jistou měrou a zbavují se hran, jejich třetí plochy se zmenšují, ustavičně mezi nimi probíhají vyrovnávací procesy. Jejich oběh, dávání a přijímání probíhá ve zcela jiném tempu než v dobách naturálního hospodářství a stále víc věci, jež zdánlivě stály mimo směnný oběh, je vtažováno do jeho neustávajícího toku: jako jeden z nejkřiklavějších příkladů tu připomeňme pouze osudy pozemkového majetku od doby, kdy se peníze ujaly vlády. Tentýž přechod od stability k labilitě, který charakterizuje celý moderní obraz světa, postihl i kosmos ekonomický a jeho osudy, tvořící součást onoho celkového pohybu, zároveň tento pohyb symbolizují a zrcadlí.

Je tu na místě připomenout jen to, že jakkoli se zdá, že takový jev, jakým jsou peníze, se řídí čistě svými vnitřními zákony, podléhá i on témuž rytmu, jaký reguluje veškeré současné pohyby v kultuře, i ty nejdolehlejší. Na rozdíl od historického materialismu, který ční kulturní proces v jeho celku závislým na ekonomických vztazích, může nás zkoumání peněz poučit o tom, že utváření ekonomického života má sice hluboké dopady na psychický a kulturní stav dané epochy, že však na druhé straně sa-

mo nabyvá své povahy díky velkým, jednotným proudům dějinného života, jejichž nejlhubší síly a motivy jsou ovšem božským tajemstvím.

Jestliže však tato podobnost forem a tyto hluboké souvislosti ukazují, že peněžní systém je jen jednou větví vyrůstající z téhož kořene, který dává život i všem květům naší kultury, můžeme z toho čerpat jistou útechu tváří v tvář onomu hořkování nad *auri sacra fames* a nad pustošivými důsledky peněžního systému, jaké se ožívá právě z úst ochránců duchovních a emocionálních statků. Neboť čím víc se poznání blíží onomu kořenu, tím zřetelněji musí vyniknout vztahy peněžního hospodářství jak ke stinným, tak i k nejskvělejšímu a nejušlechtlejšímu stránkám naší kultury, takže tomu s ním nakonec může být podobně jako s oním mytickým oštěpem, který rány, jež zasadí, dokáže sám i vyléčit.